

ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МОЛОДШИХ СПЕЦІАЛІСТІВ В УМОВАХ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВО-ВИРОБНИЧОГО КОМПЛЕКСУ

УДК 378.091.33 – 027.22 – 057.87(477)(045)

*Сергій Бажан, аспірант кафедри менеджменту освіти, економіки та маркетингу
ДВНЗ “Університет менеджменту освіти” НАПН України*

ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МОЛОДШИХ СПЕЦІАЛІСТІВ В УМОВАХ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВО-ВИРОБНИЧОГО КОМПЛЕКСУ

У статті визначені фактори що впливають на ефективність практичної підготовки молодших спеціалістів (в подальшому – молодших бакалаврів) в умовах навчально-науково-виробничого комплексу та з'ясовано роль практики у фаховій підготовці молодого фахівця в умовах навчально-науково-виробничого комплексу. Проаналізовані основні ознаки факторів практичної підготовки студентів технічних спеціальностей. Обговорено наслідки впливу існуючих факторів, що заважають процесу практичного навчання студентів в набутті практичних навичок та вмінь.

Ключові слова: вищий навчальний заклад, вища освіта, практична підготовка студентів, практика, молодший бакалавр, практичне навчання, практичні навички, вміння, ефективність практичної підготовки, практична педагогічна система.

Літ. 17.

*Сергей Бажан, аспирант кафедры менеджмента образования, экономики и маркетинга
ГВУЗ “Университет менеджмента образования” НАПН Украины*

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРАКТИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ МЛАДШИХ СПЕЦИАЛИСТОВ В УСЛОВИЯХ УЧЕБНО-НАУЧНО-ПРОИЗВОДСТВЕННОГО КОМПЛЕКСА

В статье определены факторы, влияющие на эффективность практической подготовки младших специалистов (в дальнейшем – младших бакалавров) в условиях учебно-научно-производственного комплекса и выяснена роль практики в профессиональной подготовке молодого специалиста в условиях учебно-научно-производственного комплекса. Проанализированы основные признаки факторов практической подготовки студентов технических специальностей. Обсуждены последствия влияния существующих факторов, мешающих процессу практического обучения студентов в приобретении практических навыков и умений.

Ключевые слова: высшее учебное заведение, высшее образование, практическая подготовка студентов, практика, младший бакалавр, практическое обучение, практические навыки, умения, эффективность практической подготовки, практическая педагогическая система.

*Sergiy Bazhan, Ph.D. Student of Management of Education, Economic and Marketing Department
SHEI “University of Educational Management”*

FACTORS INFLUENCING THE EFFECTIVENESS OF PRACTICAL TRAINING OF JUNIOR SPECIALISTS IN THE EDUCATIONAL-SCIENTIFIC-PRODUCTION COMPLEX

The article identifies the factors influencing the effectiveness of practical training of Junior specialists (hereinafter – the younger bachelors) in the conditions of educational-scientific-industrial complex and to clarify the role of practice in the professional training of young specialists in the conditions of educational-scientific-production complex. Analyzed the main characteristics of the factors of practical training of students of technical specialties. A discussion of the implications of the impact of the factors hindering the process of practical training for students in the acquisition of practical skills.

Keywords: high school, higher education, practical training of students, practice, Junior bachelor, hands-on training, practical skills, the effectiveness of practical training, practical teaching system.

Постановка проблеми. Формування та закріплення вмінь і навичок, узагальнення досвіду навчально-практичної роботи коледжів та технікумів в умовах навчально-науково-виробничих комплексів показує, що вирішальне значення для формування практичних вмінь студентів мають: структура навчального матеріалу, методи навчання, свідома діяльність викладачів, злагодженість взаємодій

учасників навчально-науково-виробничих комплексів, умови організації навчально-виробничого процесу. Успіх практичного навчання багато в чому залежить від матеріально-технічного забезпечення учасників навчально-науково-виробничих комплексів. У сучасних умовах – це один з найбільш проблемних чинників організації практичного навчання.

Навчально-матеріальна база вищих

навчальних закладів та підприємств являє собою сукупність матеріальних засобів та умов, необхідних для ефективної організації практичного навчання, виховання та професійної орієнтації майбутніх фахівців. З педагогічної точки зору на практиці широко застосування набув метод проблемного навчання, заснований на конструюванні практичних навчальних завдань, що стимулюють пізнавальний процес і підвищують загальну активність студентів, проблемне навчання формує їх пізнавальну активність, сприяє виробленню психологічної установки на подолання пізнавальних труднощів, розвитку творчих здібностей.

Проблемою формування вмінь у студентів займаються не тільки сучасні вітчизняні вчені, а і вчені-дослідники минулих століть. Наприклад, німецький філософ, психолог і педагог І.Ф. Герbart вважав, що метою навчання є формування інтелектуальних умінь студентів та їх розумовий розвиток. Для засвоєння студентами певних знань і навичок він запропонував чотири ступені навчання: початкове наочне ознайомлення з матеріалом, засвоєння зв'язку нових уявлень зі старими в процесі бесіди, цілісна подача матеріалу викладачем, багаторазове виконання вправ і застосування нових знань і вмінь на практиці [1].

Питання формування вмінь досліджували такі відомі психологи та педагоги, як С.Л. Рубінштейн, Л.М. Фрідман, Е.А. Климов та ін. Л.М. Фрідман визначає вміння як здатність до дії, яка ще не сформована, але здійснювалася цілком свідомо [2]. Е.А. Климов визначає вміння як системні утворення, стійкі цілісності в структурі діяльності суб'єкта, що включають методи орієнтування у зовнішній і внутрішній частині діяльності, знання, навички, здійснення діяльності залежно від зміни умов. Зовні вміння проявляються в успішному і легкому вирішенні професійно-виробничих або життєвих завдань. Він вважав помилкою зведення вміння до виконавчої сторонни поведінки, недооцінювати при цьому пізнавальну і мотиваційну основу, яку забезпечує ця поведінка [3].

Психологи та педагоги Л.М. Фрідман та С.Л. Рубінштейн вважали, що процес набуття людиною професійних знань, умінь і навичок не переривається протягом усього життя.

Практична підготовка майбутнього фахівця здійснюється під впливом різних факторів та умов. Аналіз наявної літератури засвідчує, що на сьогоднішній день відсутня термінологічна єдність стосовно категорій – “фактор” та “педагогічна умова”, де “умова” – це обстановка,

від якої щось залежить. У своїх педагогічних дослідженнях учений С.І. Ткачук розглядає педагогічні умови, психолого-педагогічні умови, організаційно-педагогічні умови, дидактичні умови як об'єктивні та суб'єктивні [4]. В. Манько зазначає, що “умова” розглядається як видова по відношенню до родових понять “середовище”, “обставина”, “обстановка” [5]. Ці вчені тлумачать сутність поняття “фактор” як момент, суттєву обставину в будь-якому процесі чи явищі або умови, як рушійну силу та причину будь-якого явища. Тож нечітке визначення категорій “фактор” та “педагогічна умова” спричиняє досить невизначене їх застосування в методології дослідження. Так, зустрічаються підходи, за яких під психолого-педагогічними умовами розуміють сукупність факторів: режимних, культурних, пізнавально-психологічних, педагогічних. Ці фактори забезпечують обставини для оволодіння новими знаннями [6].

Мета статті: Визначити фактори, що впливають на ефективність практичної підготовки молодших спеціалістів (в подальшому – молодших бакалаврів) в умовах навчально-науково-виробничого комплексу.

Виклад основного матеріалу. Ми визначаємо педагогічну умову як обставину, яка сприяє розвитку або гальмуванню явища, процесу, яким у нашому випадку є процес практичного навчання. Умова може бути суб'єктивною, якщо характеризує пізнавальну діяльність студентів і враховує лише суб'єктивні особливості. Може бути і об'єктивною, незалежно від суб'єктів педагогічної взаємодії – реально діючою. Головне, що педагогічна умова в навчально-практичному процесі повинна бути реалізованою. Педагогічний фактор, як доводить П. Лузан, перетворюється із можливості в дійсність якраз при реалізації певних педагогічних умов [7].

В організації навчально-виробничого процесу в умовах навчально-науково-виробничих комплексів важливу роль відіграють викладачі та працівники коледжів і технікумів. Їх діяльність безпосередньо пов'язана з плануванням занять, вибором форм, методів та засобів навчання студентів. У той же час сам студент бере участь у організації навчально-пізнавальної діяльності. Пізнавальна самостійність, самоорганізація та самовиховання є головними складовими системи психолого-педагогічних умов, які забезпечують ефективне оволодіння знаннями.

Сучасний етап розбудови економіки країни характеризується динамічними змінами у виробництві, перебудовою виробничо-економічних відносин, незбалансованістю кадрової політики

ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МОЛОДШИХ СПЕЦІАЛІСТІВ В УМОВАХ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВО-ВИРОБНИЧОГО КОМПЛЕКСУ

підприємств з потребами держави. Це досить гостро відчувають викладачі коледжів та технікумів саме в той час, коли постає необхідність у плануванні та організації практики в умовах діючих підприємств – учасників навчально-науково-виробничих комплексів. Зазначимо, що проблема організації практичної підготовки молодих спеціалістів на базі діючих виробництв надзвичайно актуальна і потребує системного підходу і негайного на найвищому рівні управління освітою.

У бесідах з представниками коледжів, учасниками навчально-науково-виробничих комплексів, ми з'ясували, що підприємства не приділяють достатньої уваги якості практичної підготовки студентів з таких причин:

- незадовільний стан матеріально-технічної бази;
- закриття виробництв на підприємствах, які традиційно були визначені як базові;
- зменшення обсягів продуктивного виробництва та скорочення чисельності персоналу підприємств;
- відсутність ранньої виробничої адаптації випускників коледжів та технікумів.

Не менш важливим фактором впливу на ефективність практичної підготовки є сім'я і родинні традиції студентів. Зазначимо, що сімейні умови, включаючи соціальні умови, рід занять, матеріальний стан, освіта батьків певною мірою визначають життєвий шлях студента.

Вчені наголошують, що саме в сім'ї формується характер особистості та закладаються основи ціннісної мотивації [8]. На жаль, що підтверджує і наше дослідження, не завжди родина створює сприятливі умови для виховання дітей. Такий стан справ у першу чергу, пов'язаний з невмінням батьків узгоджено діяти при вирішенні проблемних виховних ситуацій, створювати сприятливу сімейну атмосферу, бути послідовними в заходах та спілкуванні з дітьми. Через це виникає проблема професійного самовизначення дитини, і полягає вона в тому, що випадковий вибір дитиною професії призводить до низької продуктивності праці, помилок і браку в роботі, незадоволення і пригніченого стану людини, економічних втрат на перенавчання та перекваліфікацію тощо.

Науковці стверджують, що відповідальність за правильність вибору професії покладається на самого студента, однак не слід забувати про роль батьків у процесі професійного самовизначення молоді, які повинні діяти злагоджено і вчасно коригувати зазначений процес.

На етапі розбудови української економіки даються взнаки соціальні негаразди, що негативно

відбиваються на положенні сім'ї. Аморальна поведінка батьків, низький культурний і освітній рівень, недостатнє матеріальне забезпечення, конфліктність у взаєминах – це лише основні з несприятливих умов для виховання.

Діяльність керівників практики від підприємства та від навчального закладу, як фактор впливу на якість практичної підготовки, також потребує дослідження. До такого фактору, в першу чергу, слід віднести:

- індивідуально-психологічні особливості особистості – інтерес, здібність, воля, професійна спрямованість тощо;
- організаційно-соціальні властивості – кількість дисциплін, що одночасно вивчаються; педагогічні технології підготовки, побут, здоров'я;
- безпосередня педагогічна взаємодія, професійна компетентність викладача та його налаштованість на позитивні суб'єктні взаємовідносини зі студентами;
- зацікавленість підприємств, учасників навчально-науково-виробничих комплексів у організації навчально-виробничого процесу студентів.

Іншими словами, можна сказати, що на ефективність практичної підготовки студентів найбільш суттєво впливають організація навчально-виробничого процесу та технології підготовки фахівців в умовах навчально-науково-виробничого комплексу. Зупинимось на цих аспектах більш детально.

Як справедливо зазначає В. Безпалько, педагогічна система включає шість основних взаємопов'язаних елементів: 1 – студенти; 2 – мета виховання; 3 – зміст виховання; 4 – процес виховання; 5 – викладачі та технологічні засоби навчання; 6 – організаційні форми [9, 67].

Доречно зазначити, що розуміння сучасної “педагогічної технології” відображає пошук способів підвищення педагогічних результатів шляхом аналізу, відбору, конструювання і контролю компонентів навчально-практичного процесу. За ознаками, в загальному розумінні, це системний метод створення, застосування і визначення всього процесу навчання, засвоєння знань студентами із урахуванням технічних ресурсів. Іншими словами, це практична педагогічна система.

Українські вчені-педагоги: А. Дьомін, І. Прокопенко, В. Євдокимов, В. Галузинський, М. Євтух відзначають, що педагогічна технологія, яка сьогодні існує у вищих навчальних закладах України, переважно зорієнтована, з одного боку, на викладання наукових знань, а з іншого, на їх засвоєння. Викладач виступає як контролер і

інформатор, а студент – пасивний споживач інформації і відповідач. Дуже часто студент вивчає достатньо велику кількість теоретичного матеріалу і змушений вирішувати не проблему оволодіння знаннями, а проблему здачі іспиту чи заліку [10].

В.І. Євдокимов вважає, що традиційна педагогічна технологія навчання базується на чіткій установці, де викладене на лекціях та в підручнику, відповідно до програми навчальної дисципліни, студент повинен знати і вміти відтворити. Головним чинником тут стає пам'ять студента [11].

Зазначимо, що по засобах педагогічних технологій можна структурувати елементи, які виступають самостійними детермінантами ефективності практичної підготовки студентів. Основним елементом будь-якої педагогічної системи є особистість студента з його цінностями і потребами, здібностями, установками, інтересами та ідеалами. В особистості студента значна роль належить ціннісним орієнтаціям як важливому психологічному елементу. Кожен студент має свій набір життєвих цінностей і свою діяльність завжди будує відповідно до них.

За існуючими філософськими визначеннями під ціннісними орієнтаціями розуміють важливі елементи внутрішньої структури особистості. Вчені зазначають, що в основі ціннісного ставлення до оточуючого світу, в основі системи цінностей людини лежать їх потреби та інтереси [12, 351]. Цінностями особистості виступають предмети людських захоплень, бажань, явища, що не залишають людину байдужою, здатні примусити її до певних дій. Ціннісні орієнтації виступають для особистості цілями життя і основними засобами їх досягнення і тому набувають найважливіших регуляторних функцій соціальної поведінки людини [12, 352].

Соціолог В. Водзинська вважає, що “потреба”, “інтерес”, “установка” регулюють поведінку особистості в кожному конкретному випадку [13].

С. Рубінштейн та його послідовники дотримуються переконань про те, що існує тісний зв'язок ціннісних орієнтацій зі спрямованістю особистості [14].

Для нашого дослідження практичної підготовки студентів це положення особливо важливе. Підготовка фахівців для потреб сучасних підприємств повинна відтворювати принципово нову роль студента в навчальному процесі. Акценти з виявлення рівня засвоєних знань, вмінь та навичок переміщуються до мотиваційної сфери життя особистості. Кожен студент повинен чітко усвідомлювати необхідність засвоєння

запропонованого навчального матеріалу для його подальшої професійної діяльності. Вчений-педагог В. Серіков говорив про те, що є тільки один спосіб реалізації особистісного підходу в навчанні, це зробити навчання сферою самоствердження особистості [15, 51].

Отже, ми розглянули ціннісні орієнтації студента як мотиваційний компонент навчально-практичної діяльності. Зазначимо, що в тісному зв'язку з означеним фактором виступає операційна складова готовності студента до самостійної діяльності.

Педагогічні дослідження переконливо доводять, що на розвиток навчально-практичної діяльності студента значним чином впливає володіння ним системою вмінь і навичок. Крім того, якість володіння цими вміннями визначають і пізнавальні здібності.

З позиції ефективного оволодіння професійними знаннями, вміннями і навичками нас цікавить категорія здібностей до навчання. Дійсно, повсякчас ми спостерігаємо, що один студент здатний швидко оволодіти навчальним матеріалом, ґрунтовно запам'ятати інформацію, засвоїти прийоми виконання складних професійних дій, а в іншого це виходить складніше. Є студенти, яким необхідно набагато більше часу для осмислення змісту навчальної інформації і вони зустрічаються з труднощами під час застосування знань на практиці. Вчені це явище пов'язують з різнорівневим розвитком властивостей людини: узагальненість розумової діяльності та її спрямування на узагальнення суті навчального матеріалу; усвідомленість мислення, яка визначається співвідношенням практичної і логічної сторони; гнучкість та стійкість розумової діяльності; самостійність мислення, прийнятність допомоги та інше [16, 103].

У процесі дослідження ми зробили висновок, що означені властивості мають безпосереднє відношення до пізнавальних здібностей студента.

Коротко зупинимось на можливостях різновидів практики при підготовці студентів. У навчальному плані спеціальності 5.07010602 “Обслуговування та ремонт автомобілів і двигунів” є вимоги до формування у студента засобами практичного навчання відповідних професійних вмінь та навичок.

До видів практичного навчання відносять навчальну, виробничу, технологічну та переддипломну практики.

До навчальної практики належать:

- практичне навчання студентів робочих професій (слюсарна практика);
- навчальна практика з окремих навчальних дисциплін (монтажно-демонтажна практика);

ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МОЛОДШИХ СПЕЦІАЛІСТІВ В УМОВАХ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВО-ВИРОБНИЧОГО КОМПЛЕКСУ

- навчальна практика за спеціальністю (практика з обслуговування автомобілів).

Доцільно зазначити, що залежно від характеру наведеної спеціальності навчальна практика проводиться в навчальних чи навчально-виробничих майстернях, лабораторіях навчального закладу, підприємствах.

Ми досліджуємо практичне навчання, котре проводиться Дніпродзержинським індустріальним коледжем ДВНЗ “Український державний хіміко-технологічний університет” на базі підприємств навчально-наукового-виробничого комплексу “Прометей”.

Під час виробничої практики студенти виконують завдання, що сприяють реалізації мети з підготовки фахівця певного рівня. Проведення практики в умовах діючих підприємств на реальних робочих місцях з оплатою праці сприяють оволодінню студентами в процесі практичного навчання робочими професіями, визначеними навчальним планом. Виконуючи робочий навчальний план практики, студенти вчаться у реальних виробничо-технологічних умовах застосовувати знання та вміння, набуті у процесі теоретичного навчання, виконання лабораторно-практичних робіт та проходження інших навчальних практик.

Важливу роль у підготовці фахівця відіграє переддипломна практика, яка теж проводиться на виробництві. Цей вид практики є поєднуючим елементом між навчальною та виробничою діяльністю майбутнього молодого фахівця. Завдання переддипломної практики є наступними:

- набуття студентами вмінь та навичок організаторської роботи на виробництві;
- узагальнення і закріплення професійних вмінь і навичок;
- ознайомлення з економікою конкретного виробництва;
- підбір матеріалів для виконання дипломного проекту;
- адаптація майбутніх фахівців до умов реального виробництва;
- подальше формування професійної компетентності студента, розвиток його професійної мотивації;
- набуття досвіду роботи на окремих робочих місцях, становлення професійного динамічного стереотипу [17].

Молодий фахівець повинен бути підготовлений до активної професійної діяльності, яка б сприяла процесу здобуття нових знань, вміння контролювати і коректувати зроблене.

За кваліфікаційною характеристикою молодший спеціаліст з обслуговування та ремонту автомобілів і двигунів повинен вміти:

1. Заповнювати встановлені форми обліку наявності, руху, технічного обслуговування, ремонту і пробігу рухомого складу і агрегатів.

2. Заповнювати технічний паспорт рухомого складу і заносити до нього зміни.

3. Визначати виробничі завдання бригадам, окремим робітникам, розробляти змінно-добовий план дільниці.

4. Перевіряти якість виконаних робіт кожним виконавцем.

5. Виконувати економічні розрахунки, направлені на підвищення ефективності виробництва і підвищення продуктивності праці на дільницях з ремонту.

6. Видавати завдання ремонтним робітникам, доцільно розміщуючи їх по робочих місцях.

7. Виконувати роботи з технічного обслуговування і ремонту рухомого складу з використанням технологічного оснащення, пристроїв та інструменту.

8. Виконувати розрахунки, необхідні для складання заявок на постачання ремонтного фонду, запасних частин і експлуатаційних матеріалів для дільниць.

9. Проводити інструктаж ремонтних робітників, забезпечувати дотримання ними правил техніки безпеки, промислової санітарії і пожежної безпеки.

Повинен знати:

1. Форми первинних документів, порядок їх ухвалення і реєстрації.

2. Нормативні матеріали з розробки й оформлення технічної документації.

3. Порядок прийому нового рухомого складу і порядок його списання.

4. Систему технічного обслуговування і ремонту рухомого складу.

5. Норми витрат паливно-мастильних матеріалів, положення про нарахування премії за економне використання або утримання за перевитрату паливно-мастильних матеріалів.

6. Основне технологічне і діагностичне оснащення, пристрої та інструменти, які застосовуються під час технічного обслуговування і ремонту рухомого складу, принципи роботи і правила технічної експлуатації, технологію виробництва, спеціалізацію дільниць і виробничі зв'язки між ними.

7. Правила техніки безпеки, промислової санітарії і протипожежного захисту.

8. Способи контролю якості технічного обслуговування і ремонту автомобілів і агрегатів.

9. Шляхи підвищення продуктивності праці ремонтних робітників, зниження вартості за рахунок високої якості ремонтних робіт.

ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МОЛОДШИХ СПЕЦІАЛІСТІВ В УМОВАХ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВО-ВИРОБНИЧОГО КОМПЛЕКСУ

На підставі вищевикладеного можна зробити висновок про те, що на практичну підготовку майбутніх фахівців з обслуговування та ремонту автомобілів і двигунів обов'язково впливатимуть такі фактори:

- технологія підготовки молодших спеціалістів у коледжах і технікумах;
- професійна спрямованість особистості студента та його ціннісні орієнтації;
- матеріально-технічна база технікуму, коледжу та підприємств;
- сім'я, родинні традиції студентів;
- професійна компетентність викладачів, майстрів виробничого навчання;
- пізнавальні здібності студентів;
- сукупна колективна навчальна діяльність навчально-науково-виробничих комплексів;
- зміст практичної підготовки майбутнього фахівця;
- оцінка якості підготовки майбутнього фахівця;
- форми і методи практичного навчання.

Висновки. Вищезазначені фактори показують, що формування професійної компетентності студентів є одним з головних завдань навчально-практичного навчання, і для їх якісної підготовки необхідно створити всі необхідні умови. Однією з найважливіших складових якісної підготовки фахівців, які відповідають запитам сьогодення, безперечно, є практична підготовка, оскільки вона сприяє глибшому сприйняттю обраної студентом спеціальності і швидшій адаптації випускників до роботи в ринкових умовах на виробництві. Система організаційно-методичного забезпечення практичної підготовки студентів в коледжах і технікумах, які входять в структуру навчально-науково-виробничих комплексів, потребує суттєвої реорганізації, відродження і нарощення ефективності практичної підготовки студентів за рахунок інновацій, що мають впроваджуватись.

Практична підготовка студентів повинна здійснюватись за спеціальними педагогічними технологіями, які забезпечать досягнення поставлених завдань.

1. История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX в.: Учебное пособие для педагогических

учебных заведений / Под ред. академика РАО А.И. Пискунова. – 2-е изд., испр. и дополн. – М.: ТЦ “Сфера”, 2001. – 512 с.

2. Изучение личности учащегося и ученических коллективов: Кн. для учителя / Л.М. Фридман, Т.А. Пушкина, И.Я. Каплунович. – Москва: Просвещение, 1988. – 206, 2 с.

3. Климов Е.А. Образ мира в разнотипных профессиях. – М.; 1995. – 180 с.

4. Ткачук С.І. Організаційно-педагогічні умови залучення учнів 8–11 класів до продуктивної праці в учнівських кооперативах. Дис... канд. пед. наук 13.00.02. – К., 1998. – 174 с.

5. Манько В.М. Теоретичні основи методики навчання механізації тваринництва. – К.: РВВ Наукметодцентру агроосвіти, 2000. – 359 с.

6. Свистун В.І. Психолого-педагогічні умови удосконалення економічної підготовки студентів вищих аграрних закладів освіти: Дис... канд. пед. наук. 13.00.02. – К., 1999. – 287 с.

7. Лузан П.Г. Активізація навчання студентів / За ред. А.І. Дьоміна. – К.: Ред. вид. відділ Наукметодцентру Агроосвіти, 1999. – 216 с.

8. Педагогіка: Навчальний посібник / В.М. Галузьяк, М.І. Сметанський, В.І. Шахов. – Вінниця, РВВВ АТ “Віноблдрукарня”, 2001. – 200 с.

9. Беспалько В.П. Слагаемые технологической технологии. – М.: Педагогика, 1989. – 190 с.

10. Галузинський В.М., Євтух М.Б. Основи педагогіки та психології вищої школи в Україні. – К.: ІНТЕЛ, 1995. – 166 с.

11. Євдокимов В.І., Луценко В.В. Особистість студента як об'єкт і суб'єкт альтернативних педагогічних технологій // Теор. питання освіти та виховання. – 2000. – № 10. – С. 48–50.

12. Социология: Наука об обществе. Учебное пособие / Под ред. проф. В.П. Андрющенко, проф. Н.И. Горлача. – Харьков: Основа, 1996. – 688 с.

13. Водзинская В.В. Понятие установки, отношения и ценностных ориентаций в социологическом исследовании // Научные доклады высшей школы философии. – 1968 – № 2. – С. 48–54.

14. Рубинштейн С.Л. Принципы и пути развития психологии. М., 1959. – С. 45–132.

15. Сериков В.В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем. – М., 1999.

16. Фридман Л.Н., Кулачина Н.Ю. Психологический справочник учителя. – М.: Просвещение, 1991. – 288 с.

17. Мельничук А.С. Практическое обучение // Педагогика / Под общ. ред. А.П. Кондратюка. – К.: Вища школа, 1982. – С. 174–199.

Стаття надійшла до редакції 25.12.2014

